

## ARKEOLOJİK BULGULAR VE ÇİVİ YAZILI KAYNAKLAR IŞIĞINDA ESKİ MEZOPOTAMYA'DA GİYİM KÜLTÜRÜ

*Ebru MANDACI\**

**Öz:** İnsanoğlu ilk çağlardan itibaren doğa şartlarına karşı koymak ve ahlak kuralları gereğince örtünme ihtiyacı duymuştur. Bu ihtiyaç dokumacılık ve dericiliğin gelişmesini sağlamıştır. Elde edilen dokuma ve deri ürünlerden çeşitli giysiler üretilmiştir. İnce elbiseden mantoya, sandaletten çizmeye kadar birçok giyim ürünü elde edilmiştir. İlk başlarda gayet sade olan kıyafetler zamanla günün modasına uygun olarak şekillenmiştir. Saçak ve ponpon gibi applike işleriyle giysiler süslenmiştir. Kemer, kuşak, başörtüsü vs. aksesuarlar da giyimi tamamlayan ürünler olarak kullanılmıştır. Ayrıca her döneme özgü üniforma tarzında tek tip askerî kıyafetler de yapılmıştır. Bu çalışmada arkeolojik bulgular ve çivi yazılı kaynakları beraber değerlendirilerek Mezopotamya insanının giyim kültürünü ortaya koymaya çalıştık.

**Anahtar Kelimeler:** Mezopotamya, Elbise, Ayakkabı, Aksesuar.

### **Clothing Culture in Old Mesopotamia in the Light of Archaeological Findings and Cuneiform**

**Abstract:** From the earliest times human beings have felt the need to resist the natural conditions and to cover them in accordance with the moral rules. This need has enabled the development of weaving and leather. Various garments were produced from the obtained woven and leather products. From fine dress to jacket, from sandals to boot, many clothing products have been obtained. In the beginning, the clothes which are very plain are shaped according to the fashion of time. Clothes are decorated with applique works such as eaves and pompon. Belt, waistband, headscarf etc. accessories were also used as complementary products. In addition, every type of uniform-style military uniforms were made. In this study, we tried to reveal the clothing culture of the people of Mesopotamia by evaluating archaeological findings and cuneiform sources together.

**Keywords:** Mesopotamia, Clothes, Shoes, Accessories.

---

\* *Yrd. Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, BİTLİS.*

**Kabul Tarihi: 13.09.2017**  
**Yayın Tarihi: 26.12.2017**

## Giriş

Elimizdeki mevcut bilgilerde giyim kültürüyle ilgili doğrudan bilgi bulunmamaktadır. Fakat çivi yazılı belgelerde giysilerin adları geçmekte ve zamanın modasını gösteren ikonografide de kıyafetli insanlar betimlenmektedir. Kıyafetlerde kadın veya erkek giysisi olarak cinsiyet farkı bulunmamaktadır. En basit elbise türü erkeklerde belin üstünde sarılmış, kadınlarda da göğüs ve omuzları örtecek şekilde saran dokuma kumaştır (Bordreuil vd., 2015: 282).

Mezar kazılarında bulunan kanıtlar da giysilerle ilgili bazı fikirler üretmemize olanak sağlamaktadır. İnce dokuma, kaba dokuma ve bir tarafında püskül ya da pili olan uzun iplikli giysi olmak üzere üç çeşit kıyafet tanımlanmıştır. Zengin kişilerin mezarlarında kumaşı tutturucu görevi gördüğü düşünülen kabuk ya da metalden yapılmış boncuk ve halkalarla süslenmiş elbiseler bulunmuştur (Crawford, 2010: 155).

Kıyafetler kemer, atkı ve şal türü kumaş parçalarının tamamladığı iç giysisi, harmani ve başlıktan oluşan bir takımı oluşturabiliyordu. Evlilik törenleri gibi özel durumlarda ise güne uygun giysiler giyilmiştir. Ayrıca insanlar ayaklarına deriden yapılmış sandalet ya da ayakkabılar giymişlerdir (Bordreuil vd., 2015: 283).

Krallar da resmi ve dinsel törenlerde özel giysiler giymişlerdir. Krallar kabartmalarda savaş ve av sahnelerinden farklı olarak, yüksek rahip sıfatıyla katıldıkları törenlere uygun kıyafetlerle betimlenmişlerdir. Özellikle Asur stellerinde belirgin olarak gördüğümüz özel kıyafetler içindeki kral, sol elinde egemenliğinin simgesi olan topuz başlı ve püsküllü asasını tutar. Kral yukarıya kaldırdığı sağ eliyle ise üstteki tanrısal simgeleri selamlar (Sevin, 2014: 58-59).

Ayrıca dönemin insanı giyindikten sonra mücevherlerini takmıştır. Hem kadın hem de erkek için değerli taş ve madenlerden yapılmış mücevherler vazgeçilmez bir süs unsuru olmuştur. Toka ve kopça gibi süs eşyaları giysileri tutturmaya yararken, giysiye dikilen ya da geçirilen süs eşyaları da kullanılmıştır (Bordreuil vd., 2015: 283-284).

## 1- Elbiseler

Sözlüklerde “*lubuštu (m)*” kelimesi hem kumaş hem de elbise anlamında geçmektedir (CAD (L): 232; CDA: 184). Kınal belgelerde elbise ile kumaş ayrımının olmama sebebini, en eski giysilerin 4 metre uzunluğundaki bütün bir kumaş olmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Gudea zamanında kullanılmaya başlayan ve eteklik gibi bele doladıktan sonra sağ omuzu açıkta bırakıp, sol omuzdan aşağıya doğru sarkan bu giysi III. Ur ve Eski Babil dönemlerinde de kullanılmıştır (1983: 164). Sümer heykellerinde görülen elbiseler (Resim-1) belden üstü açık bir eteklik ya da bir omuzu açıkta bırakan tek parçadan oluşmuştur (Köroğlu, 2015: 64). Lagaş kralı Gudea dioritten

yapılmış heykelinde (Resim-2) bir omzu açıkta, tek parçadan oluşan elbiseyle betimlenmiştir (Moscati, 1985: 17). Eski Babil dönemine ait bir dini metinden ise erkeklerin sol, kadınların sağ taraflarını örtmesi gerektiği anlaşılmaktadır (Bordreuil vd., 2015: 282).

Belgelerden elbiselerin genellikle yün ve keten kumaşlardan yapıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin UET III, 1504-1505'te oldukça yüklü miktarda yün kumaş ve keten geçmektedir (Legrain vd., 1947: 262-263). UET III, 1759'da da kırmızıya boyanmış kumaş ile keten iç elbisesi ifadesi yer almaktadır (Legrain vd., 1947: 274). Ayrıca belgelerde kumaşın kalitesini belirtmek için “*krallara layık*” gibi ifadeler kullanılmıştır. CCT 5, 44a'da “*çok iyi kalitede, kral giysisi 10 Akad kumaşı*” geçmektedir. Belgedeki *lubūš šarrūtim* “kral giysisi” sözüyle elbisenin yapılmış olduğu kumaşın kalitesi anlatılmaya çalışılmıştır (Cebesoy, 1995: 176).

Kramer'e göre Sümer erkeklerinin en yaygın olarak kullandıkları giysi bir tür fırfırlı etektir. Bu eteklerin üzerine keçeden yapılmış uzun pelerinler giyilmiştir. Sonraki dönemlerde fırfırlı eteğin yerine “*kiton*” yani uzun etek giymeye başlanmıştır. Eteğin üzerine sol omuzda taşınan, sağ omuzu açıkta bırakan kenarları işlemeli büyük şal kullanılmıştır. Kadınlar ise çoğunlukla, bedeni ayağa kadar kapatan, sadece sağ omuzun açıkta kaldığı, uzun püsküllü şallara benzeyen elbiseler giymişlerdir (2002: 137).

Saraya mensup kişiler, saray kıyafeti olduğu düşünülen özel giysilerle gömülmüşlerdir. Saray kadınları etek uçlarında boncuk sıraları olan, önden aşağıya doğru açılan uzun eteğe benzer ceketler giymişlerdir. Fakat kadınların etek ya da pantolon giydikleri konusunda kanıt bulunmamaktadır. Uzun bir iğneyle tutturularak omzun üzerine alınmış olan pelerinler hem kadınlar hem de erkekler tarafından yaygın olarak kullanılmıştır (Resim-3). İkonografide kadınlar yünlü bir malzemedan yapılmışa benzeyen ve eski Roma kıyafetleri gibi uzun elbiselerle (Resim-4) tasvir edilmişlerdir (Crawford, 2010: 155-156).

Diğer taraftan bazı figürler yünlü koyun postuna benzeyen diğerleri ise başka malzemedan yapılmış fakat koyun postu deseni taklit edilmiş hafif giysiler giymiş şekilde tasvir edilmiştir (Crawford, 2010: 169). Nitekim belgelerden Sümer ve Akadlar döneminde deriden elbiseler giyildiği anlaşılmaktadır. Deriden elbiseler arasında posttan yapılan elbise “*aguhhu*” ile Sümerler'in koyun postundan elde ettikleri etek ve deri elbiseler olan “*kaunakes*” vardır. Asur döneminde giyilen kolsuz ve geniş paltolar olan “*quffas*” da örnek olarak verilebilir (Yıldız, 1993: 3). Tasvir edilen kadınlardan bazıları ottan ya da çok hafif kumaştan yapılmış düşüncesi uyandıran çok ince pilili elbiselerle betimlenmişlerdir. III. Ur ve İsin-Larsa dönemlerine tarihlenen heykelerde nakış ve iplik işlemleri bulunan giysiler giymiş örnekler bulunmaktadır. Bu giysiler boncuk ve saçaklarla süslenmiştir (Resim-5). Söz konusu giysiler Akad döneminde görülmeye başlamış, III. Ur ve sonraki

dönemlerde popüler hale gelmiştir. Akad krallarından Maniştusu heykellerinde dekoratif desenler ve görkemli saçakları olan giysilerle tasvir edilmiştir (Crawford, 2010: 169).

Dönemin moda giysilerini gösteren ikonografik betimlemelerden kumaşlara çeşitli desenlerin işlendiği de anlaşılmaktadır. Assurnasirpal sarayının rölyeflerindeki betimlemelerde çiçek ve geometrik figürlerle süslenmiş elbiseler bulunmaktadır (Resim-6). Örneğin bir elbisenin kol kenarlarının çiçek motifleriyle süslenmiş olduğu görülmektedir (Crawford vd., 1980: 28-29).

Desenli tekstil ürünleri üç farklı şekilde elde edilmiştir: Çok renkli ipleri kullanarak dokuma tekniği, dokuma kumaş üzerine nakışı işleyerek ya da dikerek, kumaşın üzerine boncuk, düğme ve blok baskısı gibi malzemeleri applike ederek yapılmışlardır (Albenda, 2005: 56). Asur dönemine ait metinlerde çok renkli anlamına gelen “*birmu*” tekstil ürünleri geçmektedir (CAD (B): 257).

Çivi yazılı belgeler ve duvar resimleri giysilerin renkleri konusunda fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Örneğin Asur kralı Şulmanu-aşerid’in Til Barsip’te yaptırdığı sarayın duvarlarına resmedilmiş betimlemelerdeki giysilerin renkleri kırmızı, mavi, siyah ve bu renklerin karışımından elde edilen patlıcan moru, menekşe kırmızısı ve açık kırmızı benzeri tonlardadır. Bir salon ve 13 odada bulunan duvar resimleri beyaz sıva üzerine yapılmıştır. Söz konusu duvar resimlerinden bir tanesinde kral tahtında oturmuş şekilde betimlenmiştir (Resim-7). Kulağında damla şeklinde küpesi, sağ elinde bileziği bulunan kralın giysisi kare motiflerden oluşmaktadır (Sevin, 2014: 101-102). Kırmızı rengin ağırlıkta olduğu elbise zengin süslemeye sahiptir. Karelerden oluşan desenin etrafını da beyaz küçük daireler sarmaktadır. Kralın bütün kıyafeti yoğun renk şeması ve desen motifleriyle bütünleşmiştir (Albenda, 2005: 65).

Kırmızı iplikler Neolitik Çağ’dan itibaren bilinmektedir. Uruk arkaik belgelerinde de renkli giysilerden bahsedilmektedir. Muhtemelen bitkisel boyalarla elde edilen renklerden Yakın Doğu’da en geçerli olanları çivit mavisi ve kırmızıdır. En ünlü kumaş boyası olan lâl ise Basra Körfezi ve Levant kıyı şeridinde üretilmiştir. Asurlular döneminde Levant kıyı şeridindeki kentler tarafından haraç verilen kırmızı kumaşlar krallar tarafından çok beğenilmiştir (Bordreuil vd., 2015: s. 53-54). Asur kralı III. Salmanassar, Patina kralı Qalparunda’dan almış olduğu haraçları sayarken çok renkli kumaştan yapılmış keten elbise ve kırmızıya yakın mor yünden söz etmektedir (Grayson, 1996: 18). Kral on birinci iktidar yılı olaylarını anlatırken yine Qalparunda’nın verdiği haraçlar arasında maviye boyanmış yün ve keten elbise saymaktadır (Grayson, 1996: 38). Renkli elbiselerle ilgili kazılarda da kanıtlar ortaya çıkarılmıştır. Örneğin Kalhu’da (Nimrud) kraliyet mezarlarında renkli ve çizgili dokuma parçaları bulunmuştur (Crawfoot, 1995: 113-114).

Asurlular dönemine ait steller ve kabartmalardan, kralların özel törenlerde giydikleri kıyafetler ile daha basit olan savaş ve av kıyafetleri konusunda fikir

edinebiliyoruz. “Ziyafet Steli” olarak bilinen ve Kalhu (Nimrud) Kuzeypbatı Sarayı'nın resmi açılış törenini anlatan yazıtta II. Aşşur-nasir-apli özel tören kıyafetleriyle görülmektedir (Ressim-8). Kralın başında süslü, konik tepelikli başlığı vardır. Kulağında damla şekilli küpe, sağ bileğinde rozetli bileziği ile kolunda pazubent, boynunda boncuklu kolye ve tanrısal simgelerin işlendiği gerdanlık vardır. Ayak bileğine kadar inen yuvarlak yakalı bir iç entarisi ile üzerine drapeli bir etek giymiştir. Giysinin üzerine alınan uzun püsküllü şal sağ kolu açıkta bırakacak şekilde kemerle bağlanmıştır (Sevin, 2014: 57-58). Bir başka kabartmada ise kral avdan sonra düzenlenen libasyon töreninde veliaht prensle beraber betimlenmiştir. Burada yukarıdaki stelde görülen görkemli kıyafetler ve takılar yerine daha sade olan savaş ve av kıyafetleri görülmektedir (Sevin, 2014: 36).

Yine Kalhu (Nimrud) kabartmalarından birisinde Asur kralı III. Şalmanu-aşerid ile Babil kralı Marduk-zakir-şumi el sıkışırken betimlenmişlerdir (Resim-9). Asur ve Babil kralları kendilerine özgü kralî başlıklar takmışlardır. İç elbisesi olarak kısa kollu, saçaklı uzun tunik giyilmiştir. Babil kralı omzuna aldığı Kuzey Suriye türünde fırfırlı bir kaftan ile farklılık göstermektedir (Sevin, 2014: 53). İç elbiselerinden çiviyazılı belgelerde de söz edilmektedir. Örneğin UET III 1607'de “krallara layık görkemli iç elbisesi” ifadesi geçmektedir (Legrain vd., 1947: 269).

Eski Asur dönemi belgelerinde de renkli kumaşlardan yapılmış elbiseler geçmektedir. Örneğin ICK I, 92'de “6 beyaz elbise, 7 sarı elbise” ifadesi bulunmaktadır (Şahin, 1997: 322). BIN 4, 162 ve TC 1, 43 nolu metinlerde ise kırmızısı makbul olan *pirikannū* kumaşı söz konusudur.. BIN 4, 78 nolu metinden anlaşıldığına göre, *pirikannū* kumaşından elbise yapılmaktadır. Belgenin ilgili bölümünde, “*hizmetçilerin elbisesi için pirikannū...*” sözü vardır (Cebesoy, 1995: 165). EL 284'de de “*Bana evde elbise yapmak için pirikannū satın alın*” (Eisser-Lewy, 1930: 325) sözlerinden bu kumaştan yapılan elbiselerin özellikle ev kıyafeti olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. ATHE 47'de de “*hizmetkârların giyinmesi için elbise*” sözleri okunmaktadır (Kienast, 1960: 69).

Eski Asur belgelerinde, Asurlu kadınlar tarafından dokunan kumaşlardan günlük giysi olarak kullanılan kıyafetlerle ilgili olarak bilgi veren başka metinler de vardır. Kültepe'nin ünlü tüccarlarından Pūšu-kēn'in hanımı Lamassī'nin eşine yazmış olduğu CCT 3, 20 nolu mektupta konumuzla ilgili bilgi bulunmaktadır. Lamassī belgede Pūšu-kēn'e, istediği kumaşların sevkiyatını yapamadığı için kalbinin kırılmamasını, kendisi ve ev halkı için elbiseler yapmak zorunda kaldığını bildirmektedir (Günbattu, 2012: 57).

Bazı elbiseler ise yapıldığı kumaş ve kumaşın dokunduğu yerin adıyla beraber geçmektedir. Örneğin bayan elbiseleri konusunda bilgi sahibi olmamızı sağlayan Asurlu tüccar Ah-şallim'in bir mektubunda bu tür elbiseler söz

konusudur. AKT II, 24 numaralı belgede, Ah-şallim muhataplarından Şümi-  
abia'nın kendine borçlu olduğu yüksek kaliteli “*annianni*”<sup>1</sup> cinsi kumaştan  
dokunmuş elbiseyi almalarını ve Şü-ilia'ya giydirmelerini istemektedir. Şümi-  
abia'nın kendilerine adı geçen elbiseyi vermemesi durumunda Sus üretimi veya  
iyi *kutānum*<sup>2</sup> kumaşından yapılmış elbiseyi satın alıp ona giydirmelerini  
belirtmektedir (Bilgiç-Bayram, 1995: 47). Kt. n/k 1099'da ise “5 iyi *kamsutum*  
*elbisesi*, 2 *raqqatum* ve 2 *lubuşum elbisesi*” şeklinde kumaşın cinsiyle ifade  
edilmektedir (Şahin, 1997: 318).

Belgelerden nişan ve düğün gibi özel günlerde güne uygun elbiseler  
giyildiği ve gelin ile damada kıyafetler alındığı anlaşılmaktadır. Örneğin  
Albayrak tarafından işlenen Kt. 88/k 71 kazı envanter numaralı vesika bu  
konuda bilgi içermektedir. Pilah-İstar<sup>3</sup> ailesine ait arşivde bulunan vesikada bir  
nişan ya da düğün törenin masraflarıyla ilgili ifadeler bulunmaktadır. Kt. 88/k  
629 belgesinde Pilah-İstar'ın kız kardeşinin sözlüsü olan Amur-İstar'a hitaben,  
evliliğin gerçekleşmesi yönünde ısrarlı çağrılar yapıldığı görülmektedir. Büyük  
ihtimalle, sözünü ettiğimiz tüccar ailesinin arşivine ait olan bu belge, metinde  
sözü edilen kız kardeşin evlenmesi ile ilgili yapılan masrafların kaydedildiği bir

<sup>1</sup> Bir yer adı olduğu düşünülmektedir. Bu yer adının Boğazköy metinlerinde geçen Ani yer  
adının tekrarıyla yapılan bir şehir olduğu tahmin edilmektedir. Bu kumaşın da bu söz konusu  
şehirde dokunan yerli bir ürün olduğu anlaşılmaktadır (Şahin, 1997: 316).

<sup>2</sup> Eski Asurca vesikalarda adı en çok geçen kumaş cinsidir. Bilgiç'e göre, “*kutānum*” Anadolu'da  
yapılıp satılan bir kumaş cinsidir ve kelime *kutānum* değil *kutannum* şeklinde telaffuz edilmeli,  
hiç olmazsa a'nın kısa olması gerekmektedir (1953: 47). Veenhof ise Mezopotamya kökenli  
tabletlerde geçmesini delil göstererek, Asurlu kadınlar tarafından dokunup, Anadolu'ya ihraç  
edilen kumaş cinsi olduğunu belirtmektedir (1972: 145). Ayrıca Cebesoy'a göre, kelimenin  
Arapça'dan dilimize geçmiş olan “keten” kelimesiyle de ilgili olup olmadığı tartışmalıdır  
(1995: 167). Çorum-Resuloğlu'nda M.28 numaralı mezara ait bir hançerin üzerinde bulunan  
kumaş kalıntısı Anadolu'da ketenin var olduğunu ve dokunduğunu göstermesi bakımından  
önem arz etmektedir. Kumaş yüzeyi, metal korozyonlaşmasından dolayı metalik yeşil renkte  
görülmesine rağmen atkı-çözümlerinin kesiştiği köşelerde bej rengi olduğu anlaşılmaktadır.  
Kumaş parçasından alınan ipliğin elektron mikroskop altında incelenmesi sonucunda bitkisel lif  
dokusu tespit edilmiştir. İpliğin dokusunun keten lifinin karakteristik görüntüsü olan poligon  
şekli ile eşleştiği belirlenmiştir. Bu sonuç, kumaşın keten iplikle dokunduğunu göstermektedir.  
Ayrıca Resuloğlu mezarlarında bulunan ağırşaklar, iplerin ağırşaklı iğlele eğrildiklerini  
göstermesi açısından önemlidir (Tütüncüler, 2006: 140).

<sup>3</sup> Aşşur-rē'î'nin oğlu olan Pilah-İstar'ın arşivine ait belgeler, bu tüccar ve ailesi ile ilgili iktisadi  
faaliyetlerin yanı sıra sosyal hayata dair önemli bilgiler vermektedir. Pilah-İstar arşivinde geçen  
*limum* isimlerinden hareketle yapılmış araştırmaya göre; onun Eski Asur krallarından Puzur-  
Aşşur'un ilk yıllarından Naram-Sü'en'in 12. yılına kadar en az 20 yıl Kaniş şehrinde  
faaliyetlerde bulunduğunu göstermektedir. Fakat boşandığı karısı Tatana ile ilgili hukuki  
belgeler, Pilah-İstar'ın daha önce Wahşuşana'da ticari aktivitelerde bulunduğunu  
göstermektedir. Aşşur-rē'î'nin bir salgın hastalıktan ölmesinden sonra ailenin başına geçerek  
faaliyetlerine Kaniş şehrinde devam etmiştir. Aileye ait arşiv üzerinde yapılan araştırmalar,  
onun Manum-balum-Aşşur ve Şü-zuzu isminde iki erkek kardeşi ile adı bilinmeyen bir kız  
kardeşi, bunun yanında Agua'nın kızı olan ve sonradan boşandığı Tatana isminde bir hanımı  
olduğu tespit edilmiştir (Gökçek, 2004: 67-68).

listedir (Albayrak, 2002: 7-8). Oldukça kabarık ve 61 satırdan oluşan listede; çeşitli yiyecek ve içecek malzemeleri ile yemeği pişirmek için gerekli olan farklı büyüklüklerde kazanlar söz konusudur. Belgede ayrıca yemekleri pişirmek için alınan odun ile evlenirken erkeğe hediye edilen kemer, elbise, manto ve birkaç kumaş türü sayılmaktadır. Metnin 44-51. satırlarında: “15 uştet elbisenin bir parçası için tarttım. 5/6 mina (gümüş) 5 (adet) kutānum (cinsi) kumaş için tarttım. 4 ½ Őeşel onun mantosu için tarttım. 4 Őeşel onun (bayanın) Őitrum (kumaş) için tarttım. 3 Őeşel (gümüş) benim Őitrum (kumaş) için tarttım ve bayan kölelere bağladım. ½ Őeşel 2 ekmek için tarttım. 1/3 Őeşel (ayakkabı) bağı için tarttım” ifadesi geçmektedir (Albayrak, 2002: 4).

Söz konusu metnin son satırında “a-ha-<at>-ni qā-qā-sā a-na İştar ta-ag/aq-lu-up” şeklinde ifade geçmektedir. Albayrak, bu cümleyi “Kız kardeşimiz başını İştar için açtı” şeklinde tercüme ederek, kızların evlenecek yaşa geldiklerini göstermek için Tanrıça İştar adına düzenlenen bir seremonide başlarını açtıkları şeklinde yorumlamıştır (2002: 8). Gökçek ise, galābum “tırış etmek” (CAD (G): 14) ve qalāpum “bitki veya hayvan derisi soymak” (CAD (Q): 58) fiillerini dikkate alarak, başı açmanın yanı sıra, “saçlı düzenlemek” anlamında da karşılanabileceğini belirtmektedir. Buradan hareketle kız kardeşin Tanrıça İştar adına bir seremoniye tabi tutulduğu ve günümüzde de devam eden bir gelenek olan gelinlerin düğün merasimi sırasında saçlarını yaptırdıkları sonucunu ortaya çıkarmıştır (2004: 72-73). Biz de bu görüşlere katılmakla beraber, gelin adaylarının saçını yaptırırken bugün halen devam eden “duvak” geleneğinin var olduğunu ve dini bir seremoni ile gelinin duvağının açıldığını düşünüyoruz. Ayrıca metindeki bilgilerden düğünlerde günümüzde olduğu gibi gelinlik ve damatlık tarzında giysiler giyilmiş olduğu da anlaşılmaktadır.

## 2- Aksesuar ve Takılar

İkonografideki betimlemeler ve kanun maddelerinden Mezopotamya kadının başını elbiseyi tamamlayan bir başörtüsü ile örttüğü anlaşılmaktadır. İkonografide kadınların başında zarif bir şekilde pili yapılmış başörtüleri bulunmaktadır (Crawford, 2010: 156). İştar tapınağında MÖ 2300'lere tarihlenen başı örtülü bir kadın yüzü figürü bulunmuştur (Resim-10). Kadın basit bir eşarbin altında topuz yapılmış saçlarıyla sade bir düzeliğe sahiptir (Bottéro, 2009: 79). Orta Asur Kanunları Kol. V-Ő 40'ta da Asurlu kadının başını örtmesi gerektiği ifade edilmektedir. Kanun maddesinin ilgili satırları şöyledir:

“İster evli kadınlar, ister dul kadınlar veya Assur'lu kadınlar olsun sokağa çıkarken başlarını açmamış olacaklardır. Adamın (bey) kızları...ya bir Şal, ya bir giysi veya bir gulinu (giysi) ile örtülü olmalıdırlar. Başları açık olmayacaktır.....(belki evin içinde?) örtünmeyecekler, yalnız olarak sokağa gittiklerinde örtüneceklerdir. Sahibi ile sokağa giden esirtu'lar (cariye?)

*örtülüdürler. Kocaya varan qadištu'lar<sup>4</sup>, sokakta örtünmelidirler. Kocaya varmamış olanların sokakta başları açıktır, örtünmemelidir. Fahişe örtülü değildir, başı açıktır...*" (Tosun -Yalvaç, 2002: 252).

Saray kadınları başlarına alın bandı veya taç türü başlıklar takmışlardır. Ur'daki Kraliyet Mezarlığı'nda kraliçe Pua-bi'ye ait taç bulunmuştur. Alına takılacak şekilde yapılan taç, laciverttaşı boncukların üzerine altından yaprak, meyve, çiçek ve çeşitli figürlerin işlenmesiyle oluşturulmuştur (Resim-11). Bu kadınlar altın şeritlerle ve bazen de İspanyol şal tarağı gibi taraklarla süslenmiş başlıklarının altına peçe ya da maske takmışlardır (Crawford, 2010: 156). TC 1, 19 numaralı Eski Asurca metinde "*abarnūm kumaşından iki peçe*" ifadesi yer almaktadır (Cebesoy, 1995: 173). UET III 1607' de "*kraliçelere layık başörtüsü*" geçmektedir. UET III 1578'de ise "*kraliçe kalitesine yakın yünden başörtüsü*" ifadesi bulunmaktadır (Legrain vd., 1947: 268-269). Kralların da başlarında kralî görevini simgeleyen başlıklar görülmektedir. Örneğin II. Sargon'un bir betimlemesinde (Resim-12) çiçek desenli tören kıyafetlerinin üzerine taktığı küpe ve bilezik gibi mücevherler ile başında silindirik şeklindeki kral başlığı vardır (Bottéro, 2009: 61).

Elbiseler kemer ve atkı gibi aksesuarlarla tamamlanmıştır. Daha önce sözünü etmiş olduğumuz Kt. 88/k 71 envanter numaralı belgede nişanın simgesi olarak damatlara hediye edilen kemer ya da kuşak söz konusudur. Belgenin 1-3. satırlarında, "*Eniştemizi giydirdiğimizde işrum-kemeri yerine 2/3 mina 15 uttet<sup>5</sup> (deriden) kemer için tartım*" sözleri geçmektedir (Albayrak, 2002: 3). Sözlüklerde *işrum* kelimesi için "*yünden yapılmış kuşak, kemer ya da boyun atkısı*" karşılıkları verilmiştir (CAD (İ-J): 262). Lewy'nin "*kuşak, kemer*" anlamı verdiği kelime, Veenhof'a göre muhtemelen kuşak veya atkı, aslında ise belde kullanılan bir giysi türüdür (Veenhof, 1972: 177).

Mezopotamya halkları baş ve gövdenin üst kısmını süslemek için mücevher takmışlardır. Bu mücevherlere taç, alın bandı, saç tokası ve küpe gibi baş takıları ile boyun takısı olan koyla ve pandantifler, el-kol mücevheri olan bilezik ve yüzükler örnek verilebilir. Ayrıca giysileri tutturmaya yarayan iğne ve tokalar ile giysi ve kemerlere dikilen süsleme öğeleri de mücevherler arasında sayılabilir. Örneğin kraliçe Pu-Abi'nin harmanisi (Resim-13) altın, kırmızı akik, lacivert taşı ve akikten yapılmış doksan altı sıra boncukla oluşturulmuş eşsiz güzellikte bir parçadır (Bordreuil vd., 2015: 455-456). Ur Kraliyet Mezarları'nda lapislazuli ve akik gibi değerli taşlarla süslenmiş altın ve gümüşten yapılmış yüzük, küpe ve boyun takıları bulunmuştur (Wooley, 2006: 71). Aynı şekilde Nimrud kazılarında da altından yapılmış küpe ve pandantifler

<sup>4</sup> Bilgiç'e göre, "*qadištum*" kelimesi dar Asur ve dar Babil kültür çevrelerinde farklı mânalar kazanmıştır. Babil'de bu kadınlar dinî ve kudsî bir fonksiyona sahip oldukları halde Asur'da "*fahişe*" anlamındadır (1951: 230-231).

<sup>5</sup> "*uttetum*" bir ağırlık ölçüsü olarak 1/180 *şegel*'e karşılıktır (CDA: 431).



ortaya çıkarılmıştır. Bu parçalar arasında bulunan küpelerden bir tanesi (Resim-14) altından ve granülasyon tekniğiyle yapılmıştır (Curtis-Maxwell Hyslop, 1971: 107). Nimrud'da bulunan parçalar arasında akikten yapılmış balık figürlü amulet, frit rozet de güzel bir örnektir (Mallowon, 1954:136).

Uruk'taki Eanna tapınağında rahibe Tiamat-başı'ye ait muhteşem bir kolye bulunmuştur (Resim-15). III. Ur dönemine tarihlenen altın bantlı kolye akik boncuk sıralarıyla oluşturulmuştur. Eski Babil devrine ait eşsiz işçilik örneği gösteren bir kolye de Dilbat'ta ele geçirilmiştir (Resim-16). Dairesel rozetler, hilal ve çatalı şimşek gibi küçük figürlerin olduğu kolye tanecik tekniğiyle yapılmıştır (Oates, 2004: 54-55).

Kazılarda mükemmel bir işçilik örneği oluşturan yüzükler de ele geçirilmiştir. Örneğin Tello/Girsu'da bulunan kakmalı altın yüzük kırmızı ve mavi renkleriyle (Resim-17) göz kamaştırıcı bir parçadır (Bottéro, 2009: 65). Yüzüklerle ilgili bilgi yazılı belgelerde de bulunmaktadır. Aşur-rabi'nin Ab-şalim'e yazmış olduğu BIN 6, 6 nolu mektubun 14-15. satırlarında, "*Altından yapılmış yüzüğü bana gönder*" sözleri okunmaktadır (Lyczkowska, 1998: 49). Kt. a/k 1072 nolu belgede de *amütum* madeninin etrafına halka şeklinde altın sarılarak yüzük yapıldığı görülmektedir. Metnin 2-5. satırlarında şu ifadeler geçmektedir: "*Onun ağırlık taşı ile 15 şeqel tutan altın sargılı 2 adet amütum'dan<sup>6</sup> yapılmış yüzüğü İkküppi-Aşşur'a verdim*" (Çeçen, 1997: 220).

Eski Asur tabletlerinde yüzük ile bileziklerin birlikte geçtiği metinler de vardır. Buna en güzel örneklerden bir tanesi, Aşşur-rē'i'nin oğulları Pilah-İstar, Mannum-bālum-Aşşur ve Şū-zuzu'nun kız kardeşlerinin miras hakkını konu alan Kt. 88/k 651 nolu belgedir. Metnin 11-17. satırları şöyledir: "*Mannubalum-Aşşur ve Şū-zuzu Pilah-İstar'a şu şekilde cevap verdiler: "Bizim sözümüzle aldığın para nerede?" (Onun ortak maldan hissesi) 1 mina gümüş(lük) bileziği ve ayrıca 10 şeqellik yüzüklerdir. Onun hissesini ona söyle!"*" (Çeçen, 1996: 20-21).

Değerli ve yarı değerli madenlerden yapılmış broşlar da elbiseleri süslemiştir. AKT II, 31 nolu belgenin 30-35. satırlarında şu sözler geçmektedir: "*Senin ona gönderdiğin göğüs süsünü o kadın kullanmış bulunmaktadır ve benim önüme koymuştur. Ben de onu giyeceğim ve muhafaza edeceğim ve o devamlı surette benim nezdimde olacak, onu o kadın bozmasın, onu sen koru!"*

<sup>6</sup> Batılı filologların çoğu tarafından demir ya da meteorik demir olduğu iddia edilen amütum'un, demir olamayacağını Bilgiç Goetze'nin teklifine dayanarak kesin olarak ortaya koymuştur (1941: 947-948). S. Çeçen de bu konu üzerine yazmış olduğu makalesinde KÜ.AN ile amütum'un aynı maden olduğunu belirtmiştir (1997: 219-232). İ. Albayrak'a göre, amütum kıymetli bir maden veya taşdır (2006: 161). Söz konusu maden üzerine özgün çalışmayı yapan Erkut ise bu madenin, günümüzde orta derecede değerli taş olan, 6-6,5 sertliğinde ve 600 santigrat derecede eritilip şekillendirilebilen, kalıba dökülebilen ve ülkemizde bol miktarda bulunan ameteis (kuvars, kaya kristali, dağ kristali) ile aynı maden olduğunu ortaya koymuştur (2007: 4).

(Bilgiç-Bayram, 1995: 61). Metinde geçen ifadeler göğüs süslerinin ne kadar kıymetli olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

### 3- Ayakkabılar

Deriden üretilen eşyaların başında bir ayakkabı türü olan sandalet gelmektedir. Sandalet MÖ üç binli yıllardaki tanrı tasvirlerinde ve krallar ile Sümer askerlerinin giysileri içinde görülmektedir. Sandaletin halk arasında yaygın olarak kullanılması ise MÖ 2. binyılda başlamıştır. En eski sandalet türleri ayakkabı tabanına kayışların tutturulmasıyla elde edilmiştir (Resim-18). Sandaletin tabanı sağlam öküz derisinden yapılmıştır ve taban biz ile delinip, hayvan kirişleriyle dikilmiştir. Tabanı ayağa bağlayan kayışlar ise topukta bulunan derilerin kancasına geçirilmiştir. Ayak boyunca devam eden kayış, arkada bulunan kancaya geçirilmiştir. Böylece birleşen kayışlar, sandaletin orta kısmını oluşturmuştur. Bu kayışlar açılıp kapanabilen ya da düğümlü iplerden oluştuğu gibi değerli taşlarla süslenen çeşitleri de meydana getirilmiştir. Sonuçta Mezopotamya’da tabaklanmış ve boyanmış koyun, keçi ve sığır derisinden elde edilen, tabanı sağlam, üst kısımdaki kayışı açılıp kapanabilen, topuklu veya topuksuz, sade ya da süslü olmak üzere çeşitli sandaletler üretilmiştir (Yıldız, 1993: 2).

Asur’dan Anadolu’ya satılmak üzere getirilen mallar arasında ayakkabı çeşitleri sayılmıştır. Çeşitli ürünlerin sayıldığı v/k 38 numaralı belgede: “*Mektubumu işittiğin günde baltaları, çekiçleri, kemerleri, ayakkabıları, süpürgeleri, yüzükleri, çeşitli erkek ayakkabılarını yoluma çıkışıma (kadar) buraya gönder...*” ifadesi bulunmaktadır (Günbattı, 1994: 196).

III. Ur ve İsin sülaleleri ile Asur dönemlerine ait kabartmalardan anlaşıldığına göre, Mezopotamya’da sandaletin haricinde çizme de bir ayakkabı türü olarak kullanılmıştır. Hem kadın hem de erkekler için yapılan çizmeler bağlamalı ve bilektendir. Asur döneminde boyu baldırın orta kısmına kadar uzanan yükseklikte, önden bağlamalı ve üst kısmı tozluklu savaş çizmeleri giyilmiştir. Bu çizmelerde bez, keçe, kumaş ve gümüş gibi malzemelerle süsleme yapılmıştır. Kahverengi mazı boyalı türler, beyaz boyalı teke ve koyun derisinden yapılmış olanlar asker, memur, tapınak görevlisi ve krallar tarafından giyilmiştir (Yıldız, 1993: 2-3).

### 4- Askeri Giysiler

Ur Kral Mezarlarında bulunan “*Ur Standardı*” (Resim-19) ile “*Akbabalar Steli*” üzerinde betimlenen Sümer askerlerinin aynı kılıkta olması askeri üniformanın var olduğunu göstermektedir. Ur Standardında Sümerli askerler başlarında miğfer, üstlerinde bir pelerin giymiş olarak tasvir edilmişlerdir (Kınal, 1983: 124). Ur’da yapılan kazılarda miğfer ve kalkan kalıntısı olduğu

düşünülen parçalar bulunmuştur. Kral Mes-kalam-dug'un mezarında altından yapılmış miğfer bulunmuştur. Miğfer yüzü korumak için yanakları örtecek şekilde dizayn edilmiştir (Wooley, 2006: 58). Diğer taraftan askerler ilave olarak koruma amaçlı üzerlerine metal diskler dikilen deri pelerinler giymişlerdir (Crawford, 2010: 179). “*Eannatum Steli*” betimlemelerinde ise Eannatum deriden etekli ve miğferli olarak görülmektedir. Ayrıca kemer, Asur askerlerinin<sup>7</sup> yuvarlak deri başlıkları ile kola koruyucu olarak takılan deri bileklikler ile kolluklar da kullanılmıştır (Yıldız, 1993: 3).

Asurlu askerler tarafından Babil'in kuşatılmasını anlatan bir kabartmada betimlenen üç figür saçaklı kısa tunik giymişlerdir. Basit kısa elbisenin belinde kalın kemer takılmıştır. Askerlerin başındaki miğfer kulaklı koniktir. Arkada duran kalkanlı korumanın bacakları arasındaki üçken sarkıntı, asker kıyafetlerinde III. Tukulti-apil-Eşarra döneminde ortaya çıkan bir özelliktir (Sevin, 2014: 79-80).

Suriye sınırları içinde bulunan ve Kargamış'ın yaklaşık 30 km. doğusundaki Hadatu'da (Arslantaş) askeri kıyafetler konusunda bilgi edinmemizi sağlayacak kabartmalar bulunmuştur. Burada III. Tukulti-apil-Eşarra döneminde Kuzey Suriye'de Asur egemenliğinin kabul edilmesiyle beraber yeni eyalet merkezleri oluşturulmuştur. Söz konusu merkezlerden birisi olan Hadatu'da iki sıra halinde betimlenmiş tören alayı kabartması ele geçirilmiştir. Kabartmadaki giysilerden askeri rütbeye göre kıyafetlerde değişiklik olduğu anlaşılmaktadır. Arabayı takip eden süvari kısa kollu ve saçaklı kısa bir kıyafet giymiştir. Belinde kalın kemer bulunan süvarinin ayağında bot ve dizine kadar uzanan çorap vardır (Sevin, 2014: 97). Asur döneminde boyu baldırın orta kısmına kadar uzanan yükseklikte, önden bağlamalı ve üst kısmı tozluklu savaş çizmeleri giyilmiştir (Yıldız, 1993:2).

Süvarinin ardından beş muhafız gelmektedir. Kısa kollu ve kısa elbiseli olan askerlerin bacakları arasından püsküllü ponpon sarkmaktadır. Bu tür uzun saçaklı ve iki parçalı etekler ilk olarak III. Tukulti-apil-Eşarra döneminde görülmüştür. Ayakları sandaletli olan muhafızlar pazubent ve bilezik takmışlardır (Resim-20). Bu özel muhafız alayını dört miğferli asker takip etmektedir. Askerlerin başındaki miğfer huni biçimlidir. Muhafızlarda bulunan takılar bu askerlerde görülmemektedir (Resim-21). Bu sebeple rütbece daha aşağı bir sınıfa mensup oldukları düşünülmektedir (Sevin, 2014: 98).

## Sonuç

İncelemiş olduğumuz çiviyazılı belgeler ve ikonografik verilerden, kıyafetlerde kadın ya da erkek giysisi şeklinde cinsiyet farkının bulunmadığı

<sup>7</sup> Asur ordusu konusunda ayrıntılı bilgi için bk. Gökçek-Akyüz, 2013: 42-62; Gökçek, 2015: 251-268.

anlaşılmaktadır. İlk dönemlerdeki en basit giysiler kumaşın eteklik gibi bele doladıktan sonra bir omuzu örtecek şekilde sarmasıyla oluşturulmuştur. Zaman içerisinde insanoğlunun ihtiyaçlarının da doğrultusunda kıyafetlerde gelişim olmuş ve dönemin modası ortaya çıkmıştır. Renkli ve desenli kumaşlarla yapılan elbiselere, boncuk ve püskül gibi süs unsurları da eklenmiştir. Kıyafetler iç elbisesi, harmani ile onları tamamlayan kemer, atkı ve şal türü kumaş parçaları ve başlıktan oluşan bir takımı oluşturmuştur. Evlilik törenleri gibi özel günlerde ise güne uygun giysiler yapılmıştır. Kralların da resmi ve dini törenler için özel giysileri vardır. Belgelerden elbiselerin genellikle yün ve keten kumaşlardan yapıldığı anlaşılmaktadır. İç elbisesi gibi ince kıyafetlerin ketenden yapıldığı görülmektedir. Kanun maddeleri ile ikonografideki betimlemelerden Mezopotamya kadınının başının örtülü olduğu ortaya çıkmaktadır. Saraya mensup kadınların başlarını alın bandı veya taç türü başlıklar süslemiştir. Krallar da başlarına krali görevini simgeleyen başlıklar takmışlardır. Ayrıca deriden yapılmış yazlık, kışlık, kadın ve erkek ayakkabıları giyilmiştir. Askeri elbiselerde de her devletin kendine özgü kıyafetleri olduğu görülmektedir. Askerlerin hepsinin aynı kıyafette olması ise askeri üniformanın var olduğunu göstermektedir.

#### KAYNAKÇA

- ALBAYRAK, İrfan. (2002), “Kültepe’den Değişik Bir Masraf Listesi”, **Archivum Anatolicum**, S. 5, s. 1-11.
- ALBAYRAK, İrfan. (2006), **Kültepe Tabletleri IV**, Ankara: TTK Yayınları.
- ALBENDA, Pauline. (2005), *Ornamental Wall Painting in the Art of the Assyrian Empire*, Leiden-Boston: BRILL.STYX .
- BİLGİÇ, Emin. (1941), “Asurca Vesikalar Göre Etilerden Önce Anadolu’da Maden Ekonomisi”, **Sümeroloji Araştırmaları**, s. 913-950.
- BİLGİÇ, Emin. (1951), “Hititlerden Önceki Anadolu Halkının Evlilik Hukukunun Orijinal Tarafları”, **AÜDTCF Dergisi**, C. IX, S. 1-2, s. 227-250.
- BİLGİÇ, Emin. (1953), **Kapadokya Metinlerinde Geçen Yerli Appellatifler ve Bunların Eski Anadolu Dilleri İçerisindeki Yeri**, Ankara: TTKB.
- BİLGİÇ, Emin.-BAYRAM, Sebahattin. (1995), **Ankara Kültepe Tabletleri-II (AKT II)**, Ankara: TTK Yayınları.
- BLACK, Jeremy vd. (1999), **A Concise Dictionary of Akkadian-CDA**, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- BORDREUIL, Pierre vd. (2015), **Tarihin Başlangıçları**, (Çev: Levent Başaran), İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- BOTTÉRO, Jean. (2009), **Kültürümüzün Şafağı Babil**, (Çev: Ali Berktaş), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BRINKMAN, John A. vd. (1982), **The Assyrian Dictionary-CAD (Q)**, Chicago, Illinois: The Oriental Institute.
- CEBESÖY, S. Sabâ. (1995), “Kültepe Tabletlerinde Geçen Dokuma Ürünleri”, **Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1994 Yıllığı**, s. 164-188.

- CIVIL, Miguel vd. (1973), **The Assyrian Dictionary-CAD (L)**, Chicago, Illinois: The Oriental Institute.
- CRAWFOOT, Elisabeth. (1995), "Textiles from Recent Excavation at Nimrud", **Iraq**, Vol. 57, pp. 113-118.
- CRAWFORD, Harriet. (2010), **Sümer ve Sümerler**, (Çev: Nihal Uzan), Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- CRAWFORD Vaughn E. vd. (1980), **Assyrian Reliefs and Ivories in the Metropolitan Museum of Art**, New York: The Metropolitan Museum of Art.
- CURTIS, J. E.-MAXWELL HYSLOP, K. R. (1971), "The Gold Jewellery from Nimrud", **Iraq**, Vol. 33, No. 2, pp. 101-112.
- ÇEÇEN, Salih. (1996), "'idinnum' Kelimesinin Anlamı Hakkında Yeni Bir Teklif", **Archivum Anatolicum**, S. 2, s. 19-24.
- ÇEÇEN, Salih. (1997), "Kaniş Kārum'unun Diğer Kārum ve Wabartumlar'a "KÜ.AN" (amutum) İle İlgili Önemli Talimatları", **Bellekten**, C. LXI, S. 231, s. 219-232.
- EISSER, George-LEWY, Julius. (1930), **Die Altassyrischen Pechtsurkunden vom Kültepe (EL)**, Leipzig: Hinrichs.
- ERKUT, Sedat. (2007), "Kültepe Metinlerinde Geçen amütu(m) Üzerine", **Bellekten**, C. LXXI, S. 260, s. 1-4.
- GELB, Ignaje J. vd. (1956), **The Assyrian Dictionary-CAD (G)**, Chicago, Illinois: The Oriental Institute.
- GELB, Ignaje J. vd. (1960), **The Assyrian Dictionary-CAD (I-J)**, Chicago, Illinois: The Oriental Institute.
- GELB, Ignaje J. vd. (1965), **The Assyrian Dictionary-CAD (B)**, Chicago, Illinois: The Oriental Institute.
- GRAYSON, A. Kirk. (1996), **Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC II/RIMA 3 (858-745 BC)**, Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press.
- GÜNBAĞI, Cahit. (1994), "Kültepe Tabletlerine Göre, Kadınların Ticarî Faaliyetleri Hakkında Bazı Gözlemler", **XI. Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül 1990)**, I. Cilt.
- GÜNBAĞI, Cahit. (2012), **Kültepe-Kaniş/Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler**, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- GÖKÇEK, L. Gürkan. (2004), "Pilah-Iştar Arşivinden Aile Hukukuna Dair Bazı Yazışmalar", **Archivum Anatolicum**, S. 7/2, s. 65-75.
- GÖKÇEK, L. Gürkan. (2015), **Asurlular**, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- GÖKÇEK, L. Gürkan-AKYÜZ, Faruk. (2013), "Asur Ordusu", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 32, S. 4, s. 42-62.
- KIENAST, Burkhart. (1960), **Die Altassyrischen Texte des Orientalischen Seminars der Universität Heidelberg und der Sammlung Erlenmeyer-Basel (ATHE)**, Berlin: Walter de Gruyter.
- KINAL, Füzuan. (1983), **Eski Mezopotamya Tarihi**, Ankara: A.Ü.D.T.C.F. Yayınları No: 337.
- KÖROĞLU, Kemalettin. (2015), **Eski Mezopotamya Tarihi-Başlangıcından Perslere Kadar**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KRAMER, Samuel Noah. (2002), **Sümerler**, (Çev: Özcan Buze), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- LEGRAIN, Léon vd. (1947), **Ur Excavations Texts III: Business Documents of the Thrd Dynasty of Ur**, London and Philadelphia: Publications of the Expedition

- of the Museum and of the Universty Museum; University of Pennsylvania to Mesopotamia.
- LYCKOWSKA, Krystyna. (1998), "Some Remarks on Jewellery in the Old Assyrian Texts", **Written on Clay and Stone, Ancient Near Eastern Studies Presented to Krystyna Szarzyńska on the Occasion of her 80th Birthday**, pp. 45-53.
- MALLOWAN, M. E. L. (1954), "The Excavations at Nimrud (Kalhu)", **Iraq**, Vol. 16, No. 2, pp. 115-163.
- MOSCATİ, Sabatino. (1985), **Mezopotamya Sanatını Tanıyalım**, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- OATES, Joan. (2004), **Babil**, (Çev: Fatma Çizmeli), Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- ÖZDEMİR, Melda-KAYABAŞI, Nuran. (2007), **Geçmişten Günümüze Dericilik**, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- SEVİN, Veli. (2014), **Asur Resim Sanatı**, Ankara: TTK Yayınları.
- ŞAHİN, Hasan Ali. (1997), "Kültepe Metinlerinde Geçen Kumaş İsimleri", **I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)**, s. 313-323.
- TOSUN, Mebrure-YALVAÇ, Kadriye. (2002), **Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı**, Ankara: TTK Yayınları.
- TÜTÜNCÜLER, Özlem. (2006), "Çorum-Resuloğlu Eski Tunç Çağı Mezarlığı'nda Kumaş Kullanımına İlişkin Yeni Bulgular", **Anadolu/Anatolia**, S. 30, s. 137-148.
- VEENHOF, Klaas R. (1972), **Aspects of Old Assyrian Trade and Its Terminology**, Leiden: E. J. Brill.
- WOOLEY, Sir Leonard. (2006), **Excavations at Ur**, London-New York-Bahrain: KEGAN PAUL.
- YILDIZ, Nuray. (1993), **Eski Çağda Deri Kullanımı ve Teknolojisi**, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları No: 540.

## EKLER



**Resim-1:** Sümerler dönemine ait elbise (Crawford, 2010: 156).



**Resim-2:** Kral Gudea (Moscati, 1985: 17).



**Resim-3:** Pelerin (Crawford 2010: 168).



**Resim-4:** Kadın elbisesi (Crawford, 2010: 158).

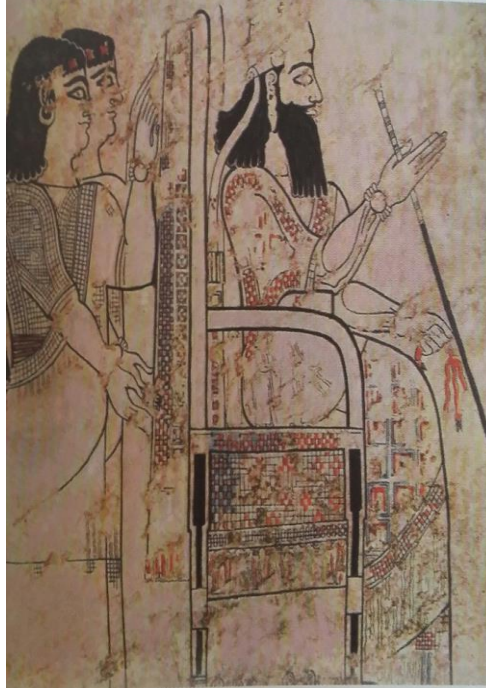




**Resim-5:** Boncuk ve püskül işlemeli elbise (Crawford 2010: 169).



**Resim-6:** Kol kenarları çiçek motifiyle süslenmiş giysi (V. E. Crawford vd., 1980: 29).



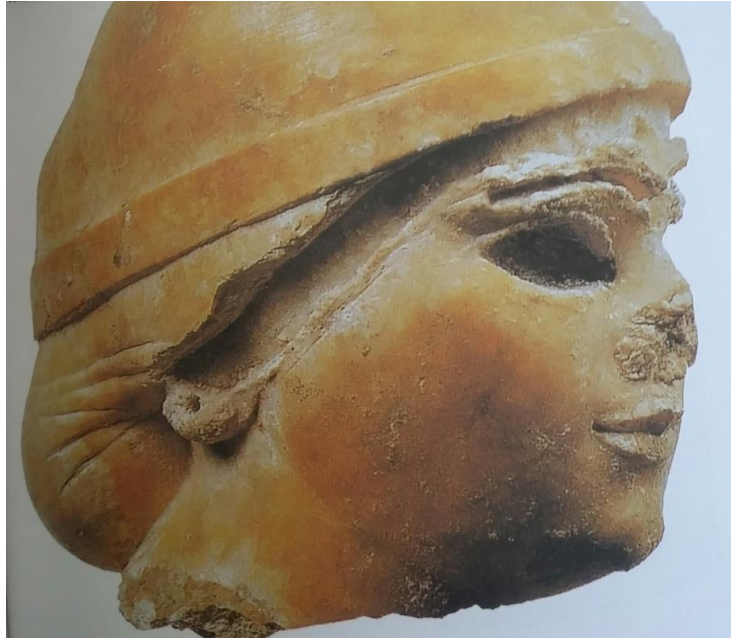
**Resim-7:** Renkli ve desenli elbisesiyle kral (Sevin, 2014: 103).



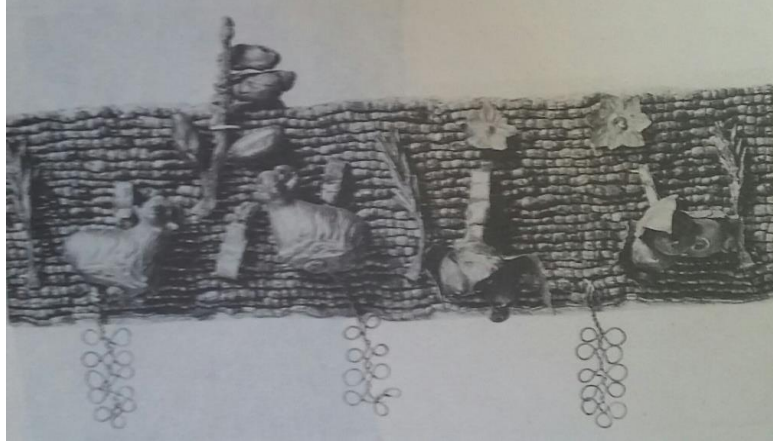
**Resim-8:** Kral özel tören kıyafetleriyle (Sevin, 2014: 57).



**Resim-9:** Asur ve Babil kralları (Sevin, 2014: 53).



**Resim-10:** Başörtülü kadın heykeli (Bottéro, 2009: 79).

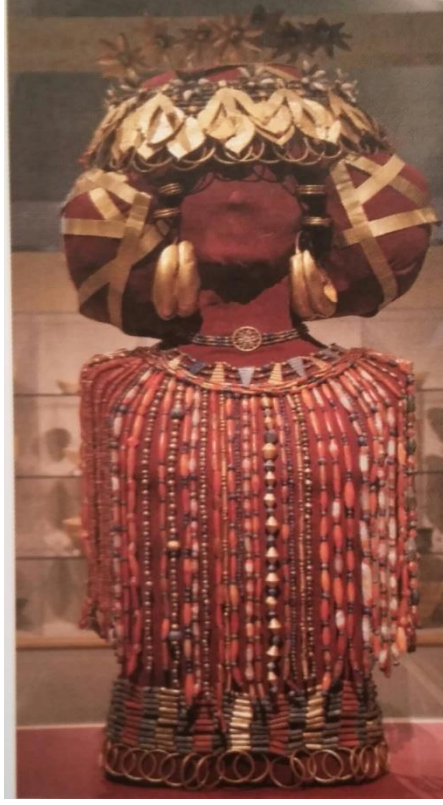


**Resim-11:** Kraliçe Pu-Abi'nin tacı (Kramer, 2002: Ekler).

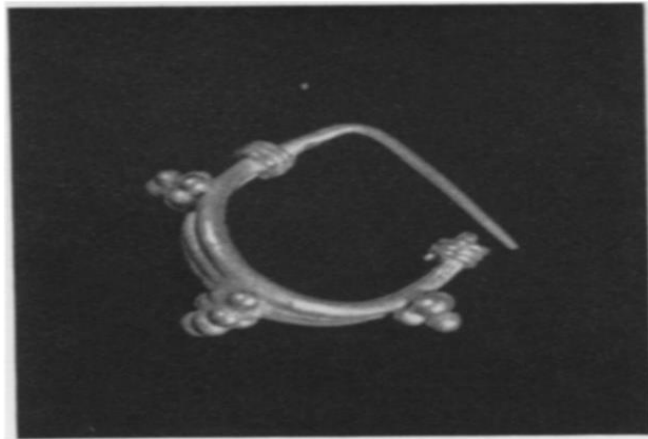


**Resim-12:** Takıları ve krali başlığıyla Kral II. Sargon (Bottéro, 2009: 61).

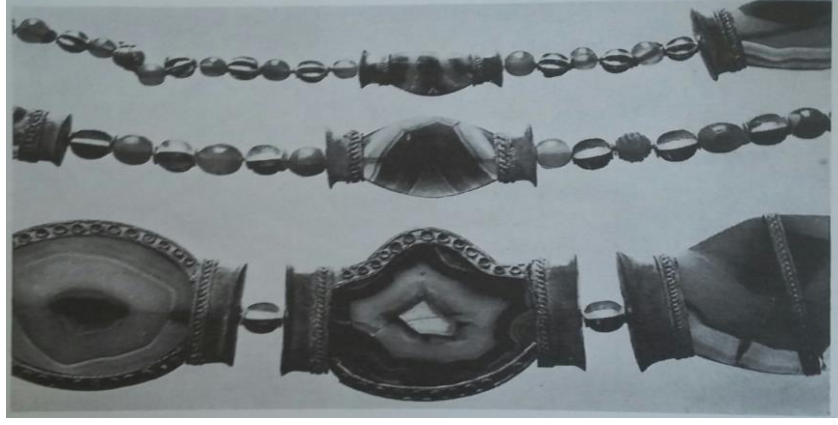




**Resim-13:** Kraliçe Pu-Abi'nin harmanisi (Bordreuil vd, 2015: Ekler).



**Resim-14:** Nimrud'ta bulunmuş altın küpe (Curtis-Maxwell Hyslop, 1971: PLATE XXX, ND 4181).



**Resim-15:** Rahibe Tiamat-başı'ye ait kolye (Oates, 2004: 54)



**Resim-16:** Eski Babil dönemine ait kolye (Oates, 2004: 55)



**Resim-17:** Kakmalı altın yüzük (Bottéro, 2009: 65).



**Resim-18:** MÖ 3. Binyıldan kalma sandalet (Özdemir-Kayabaşı, 2007: 24)



**Resim-19:** Ur Standardı'nda betimlenen Sümer askerleri (Bordreuil vd, 2015: Ekler).



**Resim-20:** Üniformalı Asur askerleri (Sevin, 2014: 97).





**Resim-21:** Üniformalı Asur askerleri (Sevin, 2014: 97).